

УДК 821.162.1.09 (477.4)

Володимир ЄРШОВ
Житомирський державний
університет імені Івана Франка

ГОМЕОПАТИЧНІ ЛИСТИ ГУСТАВА ОЛІЗАРА ТА КАРОЛЯ КАЧКОВСЬКОГО

У статті проаналізовано розвиток польськомовної літератури Правобережжя середини XIX ст., що характеризується контамінацією романтичних та позитивістських течій, а також впливами магнетизму (месмеризму), містицизму та профетизму, які яскраво відображені у брошурі Бенедикта Доленги, Густава Олізара та Кароля Качковського.

Ключові слова: романтизм, позитивізм, Правобережна польськомовна література, публіцистичність, магнетизм, гомеопатія, інтертекстуальність.

The article examines the development of Polish-language literature of Pravoberezhzhya in the middle of XIX century, characterized by the contamination of the positivistic and romantic trends and influence of the magnetism (mesmerism), mysticism and prophecy, respected in the brochure of Benedict Dolenga, Gustaw Olizar and Karol Kaczkowski.

Key words: romanticism, positivism, Polish-language literature of Pravoberezhzhya, publicity, magnetism, homeopathy, intertextuality.

W artykule przeanalizowano rozwój literatury polskojęzycznej Prawobrzeżnej Ukrainy połowy XIX w., który charakteryzuje kontaminacja romantycznych i pozytywistycznych nurtów, a także wpływy magnetyzmu (mesmeryzmu), mistycyzmu i profetyzmu – jaskrawie odzwierciedlone w broszurze Benedykta Dołęgi, Gustawa Olizara i Karola Kaczkowskiego.

Słowa kluczowe: romantyzm, pozytywizm, polskojęzyczna literatura Prawobrzeżnej Ukrainy, publicystyczność, magnetyzm, homeopatia, intertekstualność.

Брошура «Що таке та яке займає місце у медичних міркуваннях гомеопатія? Листи двох філантропів про метод лікування Ханемана, підготував до прочитання та видав Бенедикт Доленга» [6], що вийшла у Києві у середині XIX ст., була результатом спільної праці Бенедикта Доленги (Якуб Юркевич), Густава Олізара та Кароля Качковського та презентує паралітературний текст, включений до метатексту медичної (гомеопатичної) та художньо-публіцистичної літератури. Видання складається з трьох частин. Перша з них – передмова «Видавця» Б. Доленги, в кінці якої позначене місце й дата написання: «Київ, дня 13 квітня 1847 року». Наступним виокремленим текстом є «Лист до Кароля Качковського» Г. Олізара з припискою «Писав у Коростишеві 1840 року». У кінці розміщена «Відповідь на попередній лист» К. Качковського, яка також має атрибуцію: «дня 12 березня 1840 р. У Медведівці».

Від першої олізарівської дати (початок 1840 року) до закінчення роботи над передмовою Бенедикта Доленги (13 квітня 1847 року) минуло не менше семи років. На жаль, виданий текст «листів двох філантропів» не містить інформації про те, де зберігалися рукописи листів і які відбувалися з ними трансформації. Однак відомо, що в

1846 р. у Вільно була видана брошура К. Качковського «Зауваження щодо гомеопатії, гідропатії, магнетизму тварин, весняної курації та інших предметів» [9], яка, очевидно, була продовженням і поглибленням дискусії з Г. Олізаром. Приватне листування 1840 р. та публічне відтворення діалогу через сім років на шпальтах брошури 1847 р. дозволяє говорити про її непересічну значущість: чим була викликана необхідність видання брошури, яка була її аксіологічна за-требуваність та що власне презентує епістолярій двох філантропів.

Імена Бенедикта Доленги (Якуба Юркевича), видавця разом із З. Фішем славнозвісної «Gwiazdy» (1846–1849), К. Качковського та Г. Олізара належать до знакових прізвищ правобережної культури доби романтизму й позитивізму, коли став відчуватися потужний вплив науки на формування художнього тексту. Ім'я К. Качковського (1797–1867) уособлювалось на Правобережжі не інакше, як з іменем легендарного літописця: «Наш Нестор», – говорили про нього сучасники [4, с. 2]. Він був вихованцем Кременецького ліцею (1805–1815), у 1821 р. закінчив лікарське відділення Віленського університету, з 1823 р. викладав гігієну у Кременці, де видав «Публічно виголошені читання у Волинському

ліцеї від 1823 р. з гігієни або науки збереження здоров'я» (1826), у 1829 р. був запрошений на кафедру терапії Варшавського університету. У 1831 р. К. Качковський брав участь у повстанні на Волині, після придушення якого деякий час жив у Львові, Володимир-Волинському, а також у Любарі, де під час проживання з 1835 р. займався лікувальною справою, що викликало підозру царської влади. У 1836 р. проти нього було порушено слідчу справу «Дело о собрании к живущему в Новоград-Волинском уезде в местечке Любаре доктору Качковскому поляков под видом больных» [2, арк. 55 зв.]. З 1839 р. він мешкав у своїх маєтках у Медведівці, Сушках та Юзефівці Заславського повіту, а з 1842 р. – у Бердичеві, потім деякий час в Одесі та з 1854 р. – в Житомирі, де став одним із організаторів у 1859 р. та головою (до 1863 р.) Житомирського лікарського товариства.

К. Качковський був відомим письменником, автором «Щоденника подорожі до Криму, що відбулася 1825 року» (1829), який був першою правобережною романтичною подорожжю, «Звіту, поданого книжково-видавничому товариству в Житомирі 22 квітня 1859 р.» (1859). Наприкінці життя він працював над мемуарами, які під назвою «Спогади. 1818–1831» були видані в 1876 р. вже після смерті автора.

Не менш відомою у краї була постать Г. Олізара (1798–1865). У 1808–1814 рр. він також навчався у Кременецькому ліцеї, у 1821–1824 рр. виконував обов'язки Київського губернського маршалка. У січні 1826 р. його було заарештовано у Києві за підозрою в участі у декабристському русі. У 1831 р. під час листопадового повстання Г. Олізара було вислано до Курська. Після заслання митець повернувся до рідного Коростишева. З 1841 р. він виконував обов'язки совісного судді Київської губернії.

Творчість Г. Олізара проявилася у багатьох напрямках інтелектуальної діяльності. Ми бачимо його автором низки художніх, публіцистичних, політичних, мемуаристичних і музичних творів, а також перекладів та розвідок з проблем гомеопатії. Публічний дебют митця відбувся в 1820 р., коли вийшло його звернення до «Зібрання друзів св. пам'яті А. Фелінського, директора ліцею та шкіл Волинської губернії, члена наукових товариств etc.», у 1840 р. побачила світ поетична збірка «Згадки», потім були – «Змішування понять Яроша Бейли» (1842) та славнозвісні «Мемуари» (1892), які вийшли також уже після смерті митця. Десятки інших прозових та поетичних творів залишилися роз-

сипаними у численних часописах, альманахах і газетах. Про те, що Г. Олізар не був чужим у медицині, свідчить той факт, що в 1837 р. він відкрив у Коростишеві один із перших на Правобережжі водолікувальних закладів за системою Присніца [1, с. 728; 3, с. 484].

У житті К. Качковського та Г. Олізара, як бачимо, було багато схожого. Обидва були свідками й учасниками знакових подій Правобережжя, разом училися у Кременецькому ліцеї, були масонами. Вони мали непересічні обдарування, що забезпечило їм мистецьке визнання та впливове місце в колі правобережного письменництва. Це ріднить їх творчість, вмотивовує інтереси та особливості формування естетичних цінностей, що, в свою чергу, є логічним аргументом для компаративного аналізу.

Назва брошури «Що таке та яке займає місце у медичних розміркуваннях гомеопатія?» акцентує увагу читачів на питаннях, пов'язаних з особливостями лікування природною сировиною, здебільшого – травами. Олізарівське звертання до К. Качковського: «Хочу тебе залучити, точніше повернути до гомеопатії» (с. 1), що інтерпретоване кількома наступними рядками як «необхідність повернення Кароля Качковського до Гомеопатії» (с. 3), виступає зав'язкою дискурсу, що переходить у лейтмотив листування філантропів. Зміст брошури відповідає очікуванням читача, однак, не в тій мірі, яку варто було б чекати від фахового видання. Річ у тім, що коли серед її авторів бачимо імена знакових лідерів духовного життя Правобережжя та людей, не обділених креативним сприйняттям світу, то, безперечно, їх тексти завжди породжуватимуть низку інтертекстуальних та інтердисциплінарних рецепцій.

Відчувається, що видавець брошури Бенедикт Доленга був людиною, обтяженою непересічним талантом. Його склад піднесений та, як любили тоді говорити, відточений і бездоганний, містить глибокі підтекстові алюзії, що лежать на межі легкої іронії, іноді навіть сарказму, та глибоких філософських мотто. Початком передмови є розлогий та вітійуватий дагеротип особливостей часу, серед яких акцент зроблено на «містицизмі з чорною логикою» (с. III); естетичних домінантах часу, що протиставлені діалектичним, які потрактовані, як «пустий головний біль»; математичних, оскільки за допомогою рахунку любий «еретик та атеїст може стати глибоко віруючим Іовом»; фантастичних, де божевілля є нормальним станом людської душі; критичних з апелюванням

до Гегеля та гегельянців, які «не містять у собі жодної здорової думки»; гумористичних, коли кожен філософ є блідим лицарем, що воює з вітряками. Нарешті, останньою виокремлено енциклопедичну рису доби, яка має довести, що «науки та інші чисто людські уміння, які, не маючи традиційної поваги, повинні бути усунені з курсу виховання молоді» (с. IV). Доленгівське бачення змістовності часу у підсумку приводить до того, що таке переключення «цілий край ставить на чолі і що це єдині твори, достойні видання та збереження *in saecula saeculorum*¹». Протиставленням цьому, з точки зору автора, має стати розум і совість справжнього митця, які мусять допомогти епігонам вибратися з цього «цирку літературної непопулярності» (с. IV), що зрештою має презентувати східноєвропейський (Правобережний) варіант умислової «хвороби століття».

Стислий ретроспективний аналіз доби Бенедиктом Доленгою гіперболічно інтерпретує низку інтелектуальних тенденцій Правобережжя. Характеризуючи зміст епохи, автор алюзорно мав на увазі епістолярику К. Качковського та Г. Олізара. Однак у своїх висновках він вирік: «Про листи, які в даний момент оголошені, я нічого не можу окремо повідомити, надто живий інтерес вони в собі містять, надто сама річ та спосіб її потрактування відомі, що би я міг сумніватися в доброму її сприйнятті світлою Публічністю» (с. V–VI), чим забезпечив ефект свого відчуження від наступних листів. Природно, що читач у первинній рецепції, тобто при ознайомленні з назвою брошури, очікував знайти у передмові якісь особливості власне гомеопатичного лікування. Однак після ознайомлення з передмовою реципієнт уже екстраполюватиме ідеї вступу на текст листування волинських митців, шукаючи в ньому доленгівські алюзії.

Якщо залишити фаховим лікарям тонкощі лікування та аналіз цілющих властивостей гомеопатичних препаратів, то літературний простір тексту дає достатньо широкі можливості для герменевтичного та компаративного дискурсу.

Брошура на функціональному рівні присвячена проблемам гомеопатії, на естетичному – віддзеркалює низку актуальних художньо-літературних викликів епохи, серед яких – проблеми містицизму, магнетизму (месмерізму), профетизму, міленізму, та навіть філантропії, а також літературно-регіонального компарати-

візму, що зумовлює багаторівневе сприйняття тексту та, відповідно, його рецепції.

Мистецькі уявлення Г. Олізара знаходяться у певному полоні містичного сприйняття світу. Справа в тому, що романтизм завжди був благодатним підґрунтям для окультних рефлексій, основою божественного благословення для відкриття небесних правд і таємниць. Думаю, не випадково, що мотивацією для пошуків Г. Олізаром всезілючого «зілля» було напутне слово архієпископа греко-російської церкви Інокентія у прикладі про «кинуте у землю зерно правди, яке прагне виконати свою роль при всяких найменш сприятливих змінах та випадках, перед тим як пізніше зійти, воно спочатку завітне, а потім бажаний видасть плід» (с. 3). Цим містичним зерном правди, за переконанням Г. Олізара, має стати гомеопатія (с. 3). Він, здається, об'єктивно розуміє паралелізм існування двох світів – наукового та чуттєвого. Однак розуміння «істинності серцем» домінує над раціоналістичною рецепцією: «Може це моя велика помилка, що я вдався до наукового розгляду іншого світу, іншого досвіду від моєї потреби, але це, принаймні, не буде помилкою серця» (с. 12).

Романтичний містицизм живив прагнення митця набувати якостей поета-віщуна, що мали виокремлювати та відрізнити його в просторі профанного часу. У свою чергу, це ставало поштовхом вже для нової – профетичної рефлексії часопростору, яка спиралася на біблійні традиції, що обґрунтовували прагнення забезпечити вселюдське щастя, гармонію та зцілення, і товаришували, крім містицизму, також з месіанізмом та міленізмом. Таким рятівником людських страждань, «зерном правди» для Г. Олізара стала гомеопатія: «Чого не можу приховувати власне від тебе, це те, що від часу, коли я сам на собі та на інших почав впроваджувати гомеопатичну курацію, я не мав уже потреби повертатися до академічної медицини з метою врятування здоров'я» (с. 7). «Реальний» профетизм Г. Олізара, який «відає», «зцілює», «пророкує», – досить типова ситуація для переломних моментів розвитку суспільства, коли надією залишається лише віра в чудо.

В основі олізарівських уявлень про гомеопатію лежать знання наукового доробку, перш за все, лікаря Християна Фридриха Самуеля Ханемана (1755–1843), а також досвід плеяди німецьких, французьких, англійських лікарів (с. 7), що композиційно протиставлені викладачам віленської кафедри, котрі поширювали фантазії про старця Ханемана (с. 5).

¹ На віки вічні – лат.

Г. Олізар, перебуваючи під дією містичних впливів чудодійних випадків, виклав у своєму листі кілька невеликих гавенд, серед яких – про видужання фурмана, якого кінь вдарив копитом, і який вилікувався за допомогою Arniki через чотири дні; про видужання дитини, яка впала з печі лобом об землю і билася в сильних конвульсіях та була вилікувана за десять днів. За всіма канонами чудесного зцілення побудована олізарівська розповідь про одного молодого чоловіка, який був у дуже тяжкому стані, але після вживання Akonitu став стрімко видужувати і скоро вже співав у костюлі при органі (с. 10–11).

Вінцем чудодійного лікування є розповідь Г. Олізара про випадок із власного життя: «Історія мого одужання може не буде цікавою для доктора, але стане цікавою для друга. (...) Під час ревматичного запалення я лікувався п'явками, що зробити було на Поліссі не важко. 40–60 п'явок було для мене іграшкою: і правда, біль стихав, я повільно одужував за допомогою дієти, фланелі та ароматичних припарок або пилка. (...) Ревматизм зникав до першої оказії» (с. 7). Але завдяки вживанню аконіту (akonit), сон-трави (pulsatilla) та беладони (belladonna), нарешті, наступило очікуване чудодійне одужання: «Третій рік минув, як зміни погоди та інші оказії, яких доводилося мені колись боятися, відомого гостя (ревматизму. – В.Є.) впускати до свого тіла мені вже не доводилося» (с. 8).

Коростишівець розповідає, що завжди утримував у своєму маєтку лікаря, який мав аптеку й опікувався здоров'ям мешканців містечка. Однак, за олізарівським переконанням, на посаді лікаря він тепер волів би бачити гомеопата, оскільки аптека занепала, а місцевий цирульник залишив ланцети, п'явки, щипці для виривання зубів і навіть пластир з кантариди (висушеного та подрібненого жучка, т.зв. шпанської мушки) і сам розвозив по селах гомеопатичні пігулки.

Містицизм, як відомо, завжди живе очікуванням чуда. Чудо, здається, відбулося, свідченням чому є переконання Г. Олізара: «Що ж сказати про арніку, неочікувані наслідки дії якої, що я бачив, можна прирівняти до чуда» (с. 9–10). Однак К. Качковський, вихований на «Лекціях по естетиці» Гегеля, у перших же рядках відповіді Г. Олізару виступає як непримиримий супротивник метода С. Ханнемана (с. 14). Респондент категорично наполягає на необхідності розрізняти ханеманізм і гомеопатію (с. 29), оскільки ханеманізм у його розу-

мінні був нічим іншим як містицизмом (с. 28), сном, маренням (с. 29), що межують з шарлатанством (с. 31). «Сучасну гомеопатію, – вважає К. Качковський, – можна порівняти з мовним словником, що містить тисячі розрізнених слів. Хтось може вивчити цілий словник на пам'ять і не зрозуміти будови мови» (с. 25). Тому в рамках досить гострої полеміки лунає прагматичне побажання, щоб Г. Олізар все ж «наказав відкрити аптеку для своєї користі та околиць» (с. 41). Зіткнення двох полярних типів мислення ілюструє основні філософсько-естетичні тенденції середини XIX ст.: романтичне митця та позитивістське лікаря.

У тексті відповіді К. Качковського знаходимо рецепцію поширеного у той час вчення віденського лікаря Франца Августа Месмера (1734–1815) про магнетизм, який припускав наявність у людини певних флюїдів, які мають властивість переміщуватися з одного тіла до іншого, викликаючи різні емоційні стани та впливаючи на волю та емоції іншої особи. Ідеї магнетизму в Королівстві Польському були досить поширеними та популярними. На початку XIX ст. виходив часопис «Pamiętnik Magnetyczny Wileński» (1816–1818). Про історію «волинських» магнетичних стосунків між видатним поетом А. Мальчевським та С. Рущинською розповідає Г. Блендовська у «Мемуарах минувшини» [5, с. 277–279]. Магнетичним автолікуванням займався відомий поет З. Красінський, якого згадує й цитує у тексті своєї відповіді К. Качковський (с. 30). Магнетизм також знайшов своє відображення у романі «Мальвина або кмітливість серця» М. Віртембергської, в «Часі роздумів» Ю. Словацького та «Дівочих шлюбах, або Магнетизмі серця» А. Фредро. В середині століття ідеї месмеризму, як ще називали магнетизм, вже не були популярними, тому в листі К. Качковського вони знайшли досить критичну рецепцію. За іронічним припущенням лікаря, магнетизм, який є шарлатанством і обманом, за певних обставин завжди знайде «щасливе застосування» (с. 33). У цьому контексті зазначимо, що ідеї месмеризму через кілька років будуть засуджені папською енциклою від 30 липня 1956 р.

Текст брошури «Що таке та яке займає місце у медичних міркуваннях гомеопатія?» має кілька рівнів сприйняття. Перший – презентує передмову, яка задає тон читацької рецепції, другий – створює філософсько-гомеопатична полеміка між Г. Олізаром та К. Качковським, третій – рівень художнього підтексту, який

містить алюзії, ремінісценції та рефлексії, що зустрічаються протягом усього тексту і свідчать про паралітературну властивість брошури з фаховим (гомеопатичним) центром та літературною периферією. Літературність тексту гомеопатичного видання забезпечена інтертекстуальними зв'язками з іншими художніми текстами, які знайшли відповідну рефлексію в епістолярії митців.

Олізарівський текст – зразок класичного епістолярного стилю, ілюстрацією чому є, наприклад, сакраментальне звертання у мистецтві листування: «Якщо б я хоч на хвилинку задумався про твою уславлену вченість, про повагу, яку ти маєш та матимеш, яка ніколи не перевищуватиме твоїх справжніх заслуг, може б ніколи й не наважився б звернутися до тебе з цим листом, мій давній і добрий друже. Нехай кожному, хто думає про тебе, не вдасться відокремити уявлення про благородство глибокого сталого переконання про надзвичайну поштивість твого серця! Нехай би ти мені вибачив, видатний учень Петра Франка², видатний професор, а й ще видатний публічний діяч наукового напрямку, що всі ці титули, значення відкладаю в сторону, і напряду звертаюся до мого пана Кароля, як однієї землі сина, однієї школи учня та одних почуттів спільника, коли йдеться про правду та добро для людства» (с. 1–2). У аналогічному стилі витримана відповідь К. Качковського: «Кому небо дало стільки цнот і чеснот, скільки благородному графові, з яких людськість щиро виявляється у кожній хвилі його обдарованості, а науки знаходять старанного та обізнаного прихильника, той уже здобув безперечне право до розуму й сердець людських промовляти. Розуміння дружби, яке маємо за добродієність, закликає мене більш ніж кого іншого за мету своїх вимог обрати шляхетного друга. Як вихованці однієї школи в почуттях своїх один одного зрозуміємо», – відповідає К. Качковський (с. 13). Стара просвітницька традиція приватного листа, що була нав'язана кременецькими студіями, яскраво презентує її життєздатність у період зрілого романтизму.

Однією з форм виявлення спільності у правобережній польськокомовній літературі першої половини ХІХ ст. була ідея гуртування спільноти, що забезпечувала, з одного боку, – захист, з іншого, – надавала підтримку та впевненість,

що, у свою чергу, мало виокремлювати митця як індивідуальність у лімінальному просторі між Королівством Польським та Великоросією. Важливим критерієм її функціонування була наявність спільного поля діяльності та почуттів: «Звертаюся до мого пана Кароля, як однієї землі сина, однієї школи учня та одних почуттів спільника» (с. 1–2), – пише Г. Олізар. «Як вихованці однієї школи в почуттях своїх один одного зрозуміємо», – відповідає К. Качковський (с. 13), що було сталою традицією ідентифікації «свій – свого», на відміну від антиномної «свій – інший» або «свій – чужий». «Одна школа» – це славнозвісний Кременецький ліцей, ставлення до якого у всіх його учнів було майже сакральним, що живило ідею братерства кременчан. Листування митців ілюструє вид епістолярного послання – особистісний лист до старого друга з метою продовження перерваного, приємного, уточненого, діалогу.

Г. Олізар у перших сторінках свого листа розмістив згадку про «певного Доктора, який у «Подорожі» своїй до Криму намагався писати вірші у стилі Бака³», «Там є згадка про нашу дружбу», – нагадує Г. Олізар (с. 2), що є алюзорним цитуванням «Щоденника подорожі до Криму» К. Качковського, де містилася згадка про відвідування К. Качковським Г. Олізара у його кримському усамітненні [8, с. 58–59], що, у свою чергу, уособлює його бажання до позначення та локалізації спільного простору, ілюструє спробу задати характер дискусії – розмова митця з митцем. Очевидно, саме цим він привернув увагу М. Грабовського, який повідомляв про нього Ю.І. Крашевського у листі від 8 лютого 1840 р. [7, с. 119–120].

Літературний простір листування К. Качковського та Г. Олізара досить широкий. У ньому є згадка про «секрет полішинеля» (с. 23), з яким К. Качковський порівнює метод Ханемана, інтерпретаційне цитування шекспірівського «Гамлета» (с. 30) та «нашого Красіцького» (с. 30), нарешті, ремінісценції з твору «Характери людського розуму» «нашого колеги» Міхала Вишневського (с. 37). Згадка Гамлета ілюструє добру обізнаність респондентів з англійською літературою, що для тих років було досить нетиповим і свідчило швидше про відмінність та випереджальність часу авторами. Щодо згадки К. Качковським імені З. Красіцького у тексті свого листа, то, очевидно, це був натяк на зацікавленість останнього месмеризмом та осо-

2 Йоганн Петер Франк (1745–1821), професор, один із засновників європейської системи охорони здоров'я, у 1804 р. був запрошений з Віденського університету до Віленського, де заснував терапевтичну клініку.

3 Юзеф Бака (1706–1780) – польський поет пізнього бароко, єзуїт.

бливості автолікування видатного поета, що набули широкого розголосу у вищому світі.

Крім цього листи філантропів мають багато суміжних образних площин, серед яких, наприклад, «гранітна скеля», метафоричний образ якої зустрічаємо як у листі одного, так і відповіді іншого. Метафора скелі у правобережній літературі, крім символічного та традиційного для європейської літератури уособлення непорушності та сили, містить волинську семантичну впізнаність та регіональну винятковість. Тому не дивно, що Г. Олізар використовує цей образ, як символ ґрунтовних медичних знань К. Качковського – «гранітна медична скеля» (с. 3), а К. Качковський, як власне велич та непорушність знання взагалі (с. 18).

Як не дивно, але саме це «гомеопатичне листування» «двох філантропів» найбільш яскраво та онтологічно презентує світогля-

ди митців. Олізарівське романтичне бачення світу ґрунтувалося на крайніх, навіть, можна сказати, найбільш ортодоксальних романтичних тенденціях, серед яких – містицизм та магнетизм з наступними профетичними та міленістичними трансформаціями. Але позитивістські переконання К. Качковського, викладені у «Відповіді на попередній лист» Г. Олізара, – презентують нові тенденції нової епохи – науковість, аргументованість, доцільність. Не помилимося, якщо наголосимо, що брошура яскраво ілюструє переломні моменти в розвитку правобережної філософсько-естетичної думки. Зіткнення двох різних, іноді навіть полярних образів мислення поета-романтика та лікаря-позитивіста складає діагноз епохи, де олізарівська істинність серця (с. 12) відступає перед качковським фундаментом краніології (с. 40).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Географическо-статистический словарь Российской империи / Сост. П. Семенов. – Т. 2. – СПб. : Тип. В. Безобразова и Комп., 1865. – 898 с.
2. ДАЖО. «Опись решенных дел секретной части канцелярии губернатора с 1835 по 1838 гг.». – Ф. 70, оп. 1, спр. 33.
3. Фундуклей И. Статистическое описание Киевской губернии. – Ч. 1 / И. Фундуклей. – СПб. : В типографии Министерства внутренних дел, 1852. – 549 с.
4. А. К. Korespondencja Kroniki. Żytomierz dnia 28 grudnia 1857 r. List osób zajmujących się literaturą w Żytomierzu // Kronika Wiadomości krajowych i zagranicznych. – 1858. – 5/17 stycznia. – № 15. – S. 2–3.
5. *Włodowska H.* [(Rottermundowa) z Działyńskich]. Pamiątka przeszłości. Wspomnienia z lat 1794–1832 / Oprac. i wstęp. K. Kostenicz i Z. Makowiecka / H. Włodowska. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1960. – 574 s.

6. Czym jest i jakie zajmuje miejsce w rozumowanej medycynie homeopatia? Listy dwóch Filantropów o Metodzie lekarskiej Henemana, do przeczytania sobie udzielone, wydał Benedykt Dołęga. – Kijów : W drukarni T. Glücksberga, 1847. – 43 s. У подальшому цитування тексту тільки із зазначенням сторінки в круглих дужках.

7. *Grabowski M.* Listy literackie / Wyd. A. Bar / M. Grabowski. – Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1934. – 450 s.

8. *Kaczkowski K.* Dziennik podróży do Krymu odbytej w roku 1825 / K. Kaczkowski. – Cz. 4. – Warszawa : Druk N. Glücksberga, 1829. – 154 s.

9. *Kaczkowski K.* Uwagi nad Homeopatią, Hydropatią, Magnetyzmem zwierzęcym, wiosenną kuracją i nad innymi przedmiotami / K. Kaczkowski. – Wilno : Księgarnia N. Glücksberga, 1846. – 45 s.